

УДК 347.633.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.31>

ПАТРОНАТ ЯК ФОРМА ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ДІТЬМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Фінагєєва І.О.,

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та психології,
Національна академія внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-4214-9591*

Фінагєєва І.О. Патронат як форма опіки та піклування над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

В статті здійснено спробу розкрити патронат як особливу форму опіки та піклування над дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. Розмежовано поняття патронату та патронажу, де «патронат» пропонується розуміти форму опіки над дітьми, а «патронаж», як вид соціальної допомоги дієздатній фізичній особі, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки. Доведено, що патронат є особливою формою опіки та піклування над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, інші підстави, які не передбачені чинним законодавством, не можуть бути застосовані для вилучення дитини із біологічної родини і влаштування до сім'ї патронатного вихователя. Обґрунтовано, що встановлення патронату не вирішує питання повної компенсації біологічної родини. Цей тимчасовий захід спрямований лише на пом'якшення негативного впливу на дітей тих процесів, що відбуваються у суспільстві, і які негативно відбиваються на сім'ї. Автором наголошено на соціальному значенні патронажу, яке полягає у тому, що цей цивільно-правовий інститут гарантує дієздатним, але фізично неспроможним особам, сприятливі умови для отримання необхідної правової чи іншої допомоги в процесі здійснення своїх прав та виконання обов'язків. Встановлено, що під патронатом слід розуміти спеціальну форму опіки над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, і у зв'язку з чим потребує державного захисту, який здійснюється шляхом її влаштування в сім'ю патронатного вихователя за умови розмежування прав і обов'язків по захисту прав та інтересів дитини між уповноваженою службою по патронатному вихованню та патронатним вихователем. Звернено увагу на важливість міжвідомчої співпраці між органами опіки, соціальними службами, навчальними закладами та медичними установами для забезпечення ефективного функціонування патронату та своєчасного реагування на потреби дитини.

Окреслено перспективи розвитку патронату як альтернативної форми сімейного виховання, здатної забезпечити тимчасовий, але стабільний та безпечний простір для дитини в період подолання кризової ситуації.

Ключові слова: дитина, біологічні батьки, сім'я, опіка та піклування, патронат, складні життєві обставини, патронатний вихователь.

Finahieieva I.O. Guardianship as a form of care and care for children in difficult life circumstances.

The article attempts to reveal patronage as a special form of care and custody of children who find themselves in difficult life circumstances. The concepts of patronage and patronage are distinguished, where «patronage» is proposed to be understood as a form of guardianship over children, and «patronage» as a type of social assistance to a capable individual who, due to health conditions, cannot independently exercise his or her rights and fulfill his or her duties. It has been proven that patronage is a special form of guardianship and care for children who are in difficult life circumstances; other grounds not provided for by current legislation cannot be used to remove a child from his biological family and place him in the family of a patron educator. It is justified that the establishment of patronage does not solve the issue of full compensation for the biological family. This temporary measure is aimed only at mitigating the

negative impact on children of those processes taking place in society that negatively affect families. The author emphasizes the social significance of patronage, which lies in the fact that this civil law institution guarantees capable but physically incapable persons favorable conditions for obtaining the necessary legal or other assistance in the process of exercising their rights and fulfilling their duties. It has been established that patronage should be understood as a special form of care for a child who is in difficult life circumstances and therefore requires state protection, which is carried out by placing him in the family of a foster parent, provided that the rights and obligations to protect the rights and interests of the child are distinguished between the authorized foster parenting service and the foster parent. Emphasis is given to the importance of interagency cooperation between guardianship authorities, social services, educational institutions and medical facilities to ensure the effective functioning of patronage and timely response to the needs of the child.

The perspectives of patronage development as an alternative form of family upbringing capable of providing a temporary but stable and safe space for a child during the period of overcoming a crisis situation are outlined

Key words: child, biological parents, family, guardianship and care, foster care, difficult life circumstances, foster care educator.

Постановка проблеми. Створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених категорій дітей є одним із найважливіших завдань, які нині стоять перед українською державою. Ми солідарні із тими фахівцями, які вказують, що специфіка і основна спрямованість соціальної політики в галузі дитинства полягають у тому, щоб всіляко пом'якшувати вплив на дітей негативних наслідків тих процесів, що відбуваються у суспільстві, а також створити умови для більшої ефективності існуючих і виникнення нових соціальних інститутів, які мають задовольняти потреби і реалізовувати інтереси дітей [1, с. 7].

Якого б рівня розвитку не досягло суспільство, все одно воно періодично може зіштовхуватися з певного роду проблемами і кризовими ситуаціями, які торкаються окремої категорії населення. В нашому випадку йдеться про наймолодшу його частину – дітей. Впродовж тривалого часу при регулюванні відносин у сфері сім'ї, сімейного, батьківського виховання, забезпечення дитині права на дитинство, особливе місце, по зрозумілим причинам, відводилось дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Відносно недавно, цей перелік доповнився дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, що безсумнівно означає потребу забезпечити умови для повноцінного життя, всебічного виховання, духовного і фізичного розвитку, охорони та захисту.

Стан дослідження проблеми. Забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а нині – і дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах належними умовами для фізичного, морального та духовного розвитку – завжди було актуальним. Важливість цього питання, як для окремої дитини та окремої сім'ї, так і для суспільства в цілому зумовили неабиякий інтерес з боку наукової спільноти. Одним із напрямків стало дослідження інституту патронату як форми опіки та піклування над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Серед фахівців в окресленій сфері необхідно виділити наступних: Т.В. Боднар, В.І. Борисова, С.Б. Булеца, В.С. Гопанчук, І.В. Жилінкова, Л. В. Красицька, С.Я. Фурса, А.П. Головащук, А.О. Дутко, М.Р. Заболотної, В.П. Мироненко, О.В. Розгон, З.В. Ромовська, Я.М. Шевченко та б. ін.

Мета дослідження полягає у розкритті поняття та змісту патронату як окремої форми опіки та піклування над специфічною категорією осіб – дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. **Завданням** статті є відмежування патронату від інших суміжних правових форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, або ж дієздатних осіб, які у зв'язку з немічністю потребують допомоги помічника та формулювання висновків, спрямованих на оптимізацію законодавства у сфері, що є предметом цієї наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що опіка та піклування над цією категорією – це завдання сімейного права, Сімейний кодекс України не містить поняття «дитина, яка опинилась у складних життєвих обставинах». Натомість, це поняття закріплено іншим нормативно-правовим актом. Так, відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, - дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю

від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини (ст. 1) [2].

Іншим нормативно-правовим актом визначено поняття власне самих складних життєвих обставин та чинники, які можуть зумовити їх виникнення. Отже, згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», складні життєві обставини - обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно. До складних життєвих обставин віднесено: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [3]. Таким є загальнотеоретичне тлумачення поняття складних життєвих обставин. Що стосується практичного боку реалізації норм законодавства, то складні життєві обставини дитини можуть включати одну, декілька або всі перелічені підстави, які повинні обов'язково враховуватись при здійсненні її соціального захисту та соціальної роботи з нею. Однак, при цьому, наголошують науковці, повинна бути визначена домінуюча підстава (підстава, яка мала найбільший негативний вплив на стан здоров'я та розвитку) дитини [4, с. 107].

Як відомо, українським законодавством передбачено доволі широке коло видів та форм опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування – прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, усиновлення; не виключена можливість направлення дитини до державного інтернатного закладу. Тоді, як до дітей, які опинилися в тяжких життєвих обставинах, законом рекомендовано застосування такої форми опіки, як патронат. На підтвердження цього припущення вказує і саме поняття «патронату», закріплене СК України. Отже, відповідно до ст. 252 – патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин [5].

У правничій літературі можна зустріти різні тлумачення патронату. Так, до прикладу, Л.М. Зілковська звертає увагу на те, що патронат (патронаж) – не тільки форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а й форма соціального обслуговування, переважно в домашніх умовах, окремих фізичних осіб певних категорій і форма державного нагляду за особами, які звільнилися після відбування покарання, та надання їм соціальної допомоги, форма державної служби [6, с. 383].

На думку Л.І. Фуштей, поняття «патронат» вживається в таких основних значеннях:

як основа утворення родинних взаємин у ситуації, коли знаходиться певна частина дітей, які втратили батьків (діти-сироти) чи через різні причини позбавлені батьківського піклування, а також наявна відповідна категорія дорослих осіб, які не мають/чи мають своїх дітей та виявляють своє бажання взяти одного чи декількох таких дітей на патронатне виховання; у цих випадках держава офіційно юридично закріплює таке оформлення родинних взаємин через термін «патронат»;

як діяльність родичів, близьких або нерідних осіб, спрямована на турботу й підтримку дітей у задоволенні їхніх основних життєвих потреб, захист їхніх інтересів у процесі особистісного становлення;

як діяльність окремих груп осіб, що представляють різні інституційні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (притулки, інтернатні, патронатні та інші утворення) [7, с. 19-20].

З нашої точки зору наведені тлумачення патронату не відповідає сучасному розумінню такої форми опіки над дітьми. Пояснимо нашу позицію наступним: коли ставиться питання про передачу дитини під патронат, то йдеться про чітко визначену категорію дітей – це діти, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ототожнювати три різні поняття «діти-сироти»,

«діти, позбавлені батьківського піклування» та «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах» немає жодних підстав. До того ж, патронатне виховання не може розглядатися ні як діяльність родичів, ні як діяльність окремих груп на кшталт запропонованих тандемів: сім'я – притулок; сім'я – інтернат і т.п. Нам більше імponує визначення, запропоноване І. Римаренко, яким під сімейним патронатом пропонує розуміти професійну комплексну послугу, що передбачає тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, потребує захисту, в сім'ї патронатних вихователів, та одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримувальних послуг сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування [8, с. 40].

Як бачимо, має місце деяка підміна понять, оскільки два різні поняття – патронат і патронаж, намагаються підвести під один шаблон, що само по собі не правильно.

У довідковій літературі, поняття «патронаж» визначається як вид соціального обслуговування клієнтів груп ризику, що передбачає постійний соціальний нагляд, регулярне відвідування соціальним працівником клієнтів вдома, надання необхідної економічної, матеріальної та побутової допомоги, проведення нескладних медичних маніпуляцій тощо [9, с. 296].

Зазвичай патронаж проводиться з метою діагностики (ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику, дослідження проблемних ситуацій), контролю (оцінка стану родини і дитини, динаміка проблеми, аналіз ходу реабілітаційних заходів, виконання батьками рекомендацій, які надаються фахівцями тощо), адаптивно-реабілітаційної допомоги (освітньої, психологічної, посередницької). Патронаж може мати епізодичний або регулярний характер, залежно від розробленої стратегії. До прикладу, Г. Лактіонова характеризує патронаж як особливу форму захисту прав особистості, майна недієздатних та інших громадян у випадках, передбачених законом. Патронаж передбачає проведення в домашніх умовах профілактичних, санітарно-просвітницьких заходів, надання соціальних послуг. Вчені виокремлюють соціально-медичний, соціально-економічний, соціально-психологічний, соціально-правовий та інші види соціального патронажу, який забезпечується фахівцями соціальної роботи [10, с. 160].

До недавнього часу саме таке поняття патронажу домінувало в науковій, в тому числі медичній, соціальній та юридичній літературі. На разі можна вести мову про те, що поняття патронаж як правова категорія застосовується у двох значеннях – у вузькому та широкому. У вузькому значенні патронаж розглядається як цивільно-правовий інститут, який об'єднує норми, покликані регулювати підстави та порядок надання регулярної правової та іншої допомоги (послуг) дієздатним, але фізично неспроможним особам (які потребують сторонньої допомоги) в процесі здійснення ними своїх прав та виконанні обов'язків шляхом вчинення помічником юридичних та фактичних дій, спрямованих на компенсацію (восполнение) недостатніх у такої особи фізичних можливостей та правових знань. Патронаж в широкому значенні – це надання різноманітних видів соціальної допомоги (послуг), в тому числі медичної, у сфері побуту нужденним верствам населення, що також включає контроль за підготовкою і проведенням на державному (регіональному, місцевому) рівнях суспільно важливих заходів.

З огляду на наведене, ми приєднуємося до наукової позиції про те, що патронаж не може розглядатися як форма опіки над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, оскільки йдеться про осіб, які наділені повною дієздатністю, укладають договір за своєю волею і зі своїм інтересом, і їх відносини з помічником засновані на рівності, автономії волі та майнової самостійності. Крім того, є і інші відмінності в змісті патронажу над особами старшого віку та патронату над дітьми. Зокрема, патронаж здійснюється шляхом вчинення помічником певної діяльності, спрямованої на досягнення бажаного підопічною особою результату, який може бути матеріальним або таким, що сприймається на нематеріальному рівні, тобто залежно від мети помічник може виконувати певну роботу або ж надавати певні послуги.

Необхідно звернути увагу, що відмінність простежується і в соціальному значенні патронажу, яке полягає у тому, що цей цивільно-правовий інститут гарантує дієздатним, але фізично неспроможним особам сприятливі умови для отримання необхідної правової чи іншої допомоги в процесі здійснення своїх прав та виконання обов'язків. Значення цього інституту на державному рівні підтверджується також діяльністю закладів охорони здоров'я та органів соціального захисту, які зобов'язані не лише виявляти дієздатних громадян, які за станом фізичного здоров'я не можуть самостійно здійснювати і (або) захищати свої права і виконувати обов'язки, але і вживати заходів, спрямованих на встановлення патронажу над такими особами. Крім названого, органи

управління праці та соціального захисту зобов'язані здійснювати контроль та нагляд за діяльністю помічників, які надають патронажні послуги.

Зрештою, наведене дозволяє вказати ще на одну відмінність між поняттями «патронаж» та «патронат». Вона полягає у тому, що питання встановлення патронажу належать до компетенції органів управління працею та соціального захисту, тоді як встановлення патронату – сфера компетенції органів опіки та піклування.

Отже, під патронатом слід розуміти спеціальну форму опіки над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, і у зв'язку з чим потребує державного захисту, який здійснюється шляхом її влаштування в сім'ю патронатного вихователя за умови розмежування прав і обов'язків по захисту прав та інтересів дитини між уповноваженою службою по патронатному вихованню та патронатним вихователем.

Не зайвим буде також наголосити на тому, що в усьому світі вже переконались: система патронатного виховання дітей набагато ефективніша і фінансово вигідніша (на утримання дітей в системі патронатного виховання витрачається в 1,5 рази менше, ніж на аналогічне утримання в інтернатних закладах). Деякі автори навіть прямо вказують, що українська система інституційного догляду та виховання дітей дискредитує сам механізм захисту прав дітей та охорони дитинства [11].

На переваги патронатного виховання вказують і інші дослідники. На їхню думку, патронат, на відміну від інтернату, сприяє набуттю дитиною важливого соціального досвіду близьких сімейних стосунків, без якого неможливий гармонійний розвиток дитини; надає дитині можливість залишатися проживати поруч до друзів, родичів, батьків, соціального оточення; отримує якісний догляд, виховання, освітні та медичні, реабілітаційні послуги. У цей час сім'я дитини отримує послуги соціального супроводу відповідно до визначених потреб, формує власні батьківські навички, має можливість зустрічатися із дитиною, спілкуватися з нею, спільно проводити час [12, с. 93].

Ж.В. Петрович, називає сімейний патронат інновацією забезпечення права дитини на сім'ю, новою комплексною послугою вразливим сім'ям з дітьми, який передбачає: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, у сім'ї патронатних вихователів і водночас надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг біологічній сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування. Влаштування дитини в сім'ю патронатних вихователів надає їй можливість уникнути досвіду інституційної опіки (тимчасового влаштування в притулок для дітей/центр соціально-психологічної реабілітації дітей, лікарню), частково відновити особистісний потенціал, компенсувати деприваційні порушення через отримання досвіду позитивних міжособистісних стосунків, ознайомлення й прийняття нових моделей поведінки, сім'ї [13, с. 88].

Викладене вище надає можливість виокремити особливості такої форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як патронат, а саме:

- патронат є особливою оплачуваною, строковою (від 3-х до 6-ти місяців) послугою з виховання дітей на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин, що виражена у формі письмового договору;
- патронат, насамперед, передбачає догляд, виховання та реабілітацію дитини;
- для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини її батьків, інших законних представників та згода всіх членів сім'ї патронатного вихователя;
- при влаштуванні дитини в сім'ю патронатного вихователя її батьки не звільняються від обов'язку щодо утримання дитини;
- на період перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя за нею зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до влаштування в сім'ю патронатного вихователя;
- одночасно до сім'ї патронатного вихователя можуть бути влаштовані лише діти, які є між собою рідними братами та сестрами, або діти, які виховувалися в одній сім'ї [4, с. 107].

Висновки. Отже, патронат є найбільш гнучкою формою опіки та піклування над дітьми, які опинилися в тяжких життєвих обставинах. Патронат є своєрідною екстреною формою опіки та піклування, оскільки реагування здійснюється максимально швидко, без будь-яких додаткових, подекуди, бюрократичних процедур, і що найголовніше - дозволяє пережити дитині кризовий період її життя. Крім цього, встановлення патронату може бути передумовою позитивних змін в кровній родині дитини. Якщо кровні (біологічні) батьки не спроможні здійснювати належне виховання дитини, то патронат встановлюється на більш тривалий термін. Навіть не виключається

можливість і наступного усиновлення підопічного його патронатним вихователем, оскільки такі діти, як правило, мають невеликі шанси на усиновлення (діти достатньо дорослі, або ж з проблемами в розвитку чи поведінці тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волинець Л.С., Капська А.Й., Комарова Н.М., Пеша І.В., Бевз Г.М. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: Навч.-метод. посіб. Київ: Український інститут соціальних досліджень. 2000. 127 с.
2. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (в ред. 07.06.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
3. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 № 2671- VIII (в ред. 15.11.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.
4. Резнік Г.О. Особливості інституту патронатного виховання. *Приватне право і підприємництво*. 2019. № 9. С. 106–109.
5. Сімейний кодекс України від 26.02.2002 № 2947-XIV(в ред. 19.12.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
6. Зілковська Л.М. Недоліки законодавства про патронат над дітьми та шляхи його вдосконалення. *Держава і право*. 2007. Вип. 38. С. 381–389.
7. Фуштей Л. Історія становлення патронатних відносин в Україні. Освітній простір України: науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». 2015. С. 19–20.
8. Римаренко І. Сімейний патронат як інновація у сімейному праві України. *Вісник АПСВТ*. 2017 № 2. С. 40-46.
9. Навчально-енциклопедичний словник-довідник. За ред. В.М. Пічі. Львів: «Новий Світ – 2000», 2013.– 616 с.
10. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. За заг. ред. І.Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь Універсум, 2013. 526 с.
11. Криворотта А.О. Особливості функціонування патронатної сім'ї в сучасних умовах. Миколаїв. 2023. URL: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2877/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%90._%D0%94%D0%A0%D0%91.pdf.
12. Грабовська Г.М., Хомусько Є.М. Патронат як одна з альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Молодий учений*. 2023. № 3 (115). С. 90–94.
13. Петрович Ж.В. Теоретичні основи патронату над дітьми. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 88–89.